

2. Шустікова Н.О. Умови розвитку ринку землі / Н.О. Шустікова // Аграрний вісник Причорномор'я / 2009. — Вип. 51. — С. 44–49.
3. Саблук П.Т. Земля має стати селянським капіталом / П.Т. Саблук // Землевпорядний вісник. — 2011. — № 5. — С. 2–3.
4. Терещук С. За ринком землі — доля країни / С. Терещук // Голос України. — 2011. — № 61. — С. 5.
5. Бутко М.П. Регіональні особливості формування ринку землі в Україні / М.П. Бутко // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 87–89.
6. Русан В.М. Система організаційно-економічних заходів щодо охорони сільськогосподарських земель / В.М. Русан // Економіка АПК і природокористування: вісн. ХНАУ. — 2009. — № 13. — С. 127–135.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт — К., 2000. — 190 с.
8. Попов А.С. Індикатори системи управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / А.С. Попов. — Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>

УДК 504.062.2 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ» ТА «СІЛЬСЬКИЙ РЕГІОН»

Л.М. Грановська

*доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри сільськогосподарських меліорацій
та економіки природокористування*

К.С. Нижеголенко

аспірант

Херсонський державний аграрний університет

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення категорій «сільська територія» та «сільський регіон». Доведено, що, виходячи з особливостей формування регіональної еколого-економічної системи, територія Херсонської області належить до сільського регіону.

Ключові слова: *теоретичний підхід, аграрний сектор, сільська територія, сільський регіон, еколого-економічна система.*

Одним із найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення, є забезпечення функціонування та розвитку сільських територій, що передбачає їхнє соціально-економічне зростання, збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, раціональне використання земель та ресурсів, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення його добробуту. Обезлюднення сіл, занепад соціальної та виробничої інфраструктур, зростання бідності та безробіття сільських мешканців є важливою підставою для розроблення сучасної системної аграрної політики сприяння розвитку сільських територій [1].

Проблемам розвитку сільських територій України приділяє увагу багато вітчизняних учених: В.Г. Андрійчук, Б.М. Данилишин, І.В. Гончаренко, І.О. Гончаренко, В.К. Збарський, М.К. Орлатий, О.І. Павлов, І.В. Проко-

па, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишин та ін. Вони напрацювали теоретичні положення, на базі яких можна робити певні узагальнення та продовжувати дослідження. Дослідження цієї проблеми залишається актуальним і потребує безперервного подальшого моніторингу й розроблення відповідних заходів, спрямованих на розвиток села та сільських територій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичного підходу до формування напрямів сталого розвитку сільських територій за умови надання визначення категорії «сільська територія».

У західній економічній науці застосовується багатокритеріальний підхід до визначення категорії «сільська територія», за яким вона розглядається як:

- простір, де поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту;
- природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі;

- місце, де більшість людей працюють у сільському господарстві;
- територія, де ціна на землю порівняно низька;
- місцевість, що характеризується високими транзакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою;
- поселення з низькою густиною населення [2 с. 133].

Поняття «сільські території» введено до наукового обігу нещодавно. До цього використовувалися поняття «сільська місцевість», «село». Вони є близькими, але не тотожними категорії «сільські території» або «сільський регіон». Іноді для передачі відповідного змісту використовують інші споріднені поняття, які відбивають той чи інший бік об'єкта дослідження. До них належать: «сільські населені пункти», «поселення», «аграрний сектор», «аграрна сфера», «аграрний сектор економіки», «сільське господарство», «агровиробництво», «сільськогосподарське виробництво», «агропродовольчий сектор», «сільська економіка», «сільський сектор», «агропромисловий комплекс» тощо. Частіше як тотожні використовуються поняття «сільські території» та «сільські поселення» [3, с. 62].

Сільська територія пов'язана з веденням землеробства, розвитком сільського господарства, а тому агровиробництво розглядається як складова сільського сектора. Хоча терміни «аграрний» і «сільський» частково збігаються, але поняття «сільський сектор» ширше за поняття «аграрний сектор» [4, с. 30]. П.Т. Саблук замість категорії «сільські території» використовував термін «сільська місцевість», під якою розуміє територію, що перебуває під юрисдикцією сільських рад [4, с. 200].

Шепотько Л.О., разом з колегами із Інституту економіки НАН України на початку 1990-х років розробила концепцію багатофункціонального розвитку села. На думку автора, необхідно застерегтися від ототожнення сільського сектора з аграрним. Поняття «сільський сектор» значно ширше від поняття «аграрний сектор», хоча останній і є серцевиною, важливим складником сільського сектора. Основним багатством цього сектора, на думку Л.О. Шепотько, є сільськогосподарські угіддя, але одночасно вона надавала значення і розвитку несільськогосподарського виробничого потенціалу, в тому числі й промислового [5, с. 9, 11, 12, 14].

Ототожнювати поняття «сільська територія» і «сільське господарство» принципово неправильне. «Сільська територія» — це певна місцевість з розташованими на ній сільськими населеними пунктами, об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури й населенням.

Термін «сільське господарство» відображає галузь економіки. Кінцева мета розвитку першої — поліпшення умов життєдіяльності селян, а другої — виробництво продуктів харчування для населення та сировини для промисловості, забезпечення продовольчої безпеки й підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. В результаті ототожнення цих понять підміняється їхня кінцева мета, що вигідно для виробників. Наголошуючи на необхідності вирішення соціальних проблем села, вони отримують асигнування для сільського господарства. Галузеві інтереси виходять на перший план при вирішенні питань бюджетного фінансування, а соціальні проблеми розвитку сільських територій залишаються далеко позаду, бо на них завжди не вистачає грошей. Таким чином, підпорядкування розвитку таких складних систем, як сільські території, лише виконання завдань продовольчого забезпечення країни стало причиною занепаду економіки села в цілому та сільськогосподарського виробництва зокрема, погіршенню умов життя селян, розвалу соціальної інфраструктури.

У вітчизняній науковій літературі важливою ознакою сільських територій вважають наявність на них сукупності системоутворюючих елементів: соціуму (населення), села (сільського поселення), сільськогосподарських та інших угідь поза межами сільських поселень із розташованими на них виробничими об'єктами [6, с. 10–12]. М.В. Смушак [7, с. 5] виділив такі основні складові сільських територій регіону, як соціум (сільська громада, населення), підприємства, заклади, природно-ресурсний потенціал (природні ресурси та умови), органи управління, екологічний стан, соціальна інфраструктура, історичні пам'ятки та культура.

Гнучкістю та збалансованістю відзначається погляд на розвиток сільських територій І.В. Прокопи, в якому органічно поєднані територіальний та галузеві підходи. Він стосується диверсифікації зайнятості сільського населення внаслідок розвитку несільськогосподарських галузей, тобто деаграризації сільської економіки. Йдеться про зменшення в її структурі частки (але не обсягів) аграрного виробництва [8, с. 49].

У дослідженнях І.В. Гончаренко [9, с. 12] зазначається, що найпопулярнішими критеріями, які характеризують сільські території, є: географічні (розташування, величина території й кількість населення), виробничо-функціональні (специфіка переважаючих видів діяльності), містобудівні та інженерного облаштування території (особливості забудови об'єктів виробничої діяльності, житла та обслуговування), соціологічні (норми спілкування, поведін-

ки). Крім того, вчені вводять ще одне поняття — «сільський район», «сільський регіон». Саме Л.М. Фільштейн зазначає, що сільський регіон характеризується предметними внутрішніми і зовнішніми зв'язками, реалізує власні механізми відтворення [10, с. 5]. Йому притаманні специфічні ознаки: місцеві умови відтворення валового регіонального продукту, основного та обігового капіталу, трудового по-

тенціалу, джерела капіталовкладень і видатків на утримання невиробничої сфери, особливості зайнятості, джерела формування доходів населення та можливості їх фінансового покриття.

На підставі аналізу теоретичних підходів до визначення категорії «сільська територія» сформовано таблицю та дано авторське визначення категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення категорій — «сільська територія» та «сільський регіон»

Автор	Визначення
С.І. Мельник [11, с. 342] П.Т. Саблук [12]	Історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень, що перебувають під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В.М. Трегобчук [13, с. 70]	Термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме — природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються в тісному зв'язку, але кожний — своїм шляхом
О.І. Павлов [14, с. 19]	Гетерогенні за своєю структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з поселень, населення, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського й іншого призначення, природного середовища, які виконують виробничо-господарську, природоохоронну, рекреаційно-оздоровчу, соціальну та інші функції з урахуванням їхнього ресурсного потенціалу
О.І. Павлов [14, с. 19–20]	Сільські території за структурною будовою є об'єктом, який об'єднує економічну, соціальну та екологічну складові, що, у свою чергу, поділяється на такі елементи, як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського та іншого призначення, навколишнє природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції. Для сільських територій характерні специфічні просторові параметри — площа, протяжність, компактність, конфігурація, географічне розташування, а також їх ознаки (людяність, щільність, кліматичні умови, особливості ландшафту)
А.В. Ключник [15]	Сільські території — це населені пункти, які не відповідають установленим критеріям у певній області для міських жителів, а також території окремих міст, які за напрямом господарювання переважно займаються аграрною діяльністю, тобто вирізняються наявним економічним потенціалом, а саме: природним, екологічним, виробничого-господарським, ресурсним, інфраструктурним, рекреаційно-туристичним, управлінським, етнографічним тощо
І.В. Гончаренко [9, с. 12]	Складна і багатофункціональна природна, соціально-економічна і виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю певних особливостей: площею земельних угідь, специфікою ландшафту; кількістю населення і типом його зайнятості; чисельністю, видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури тощо
О.А. Белевят [16, с. 5]	Сільські території стосуються земельного простору, на якому розміщується сільський населений пункт, проживає сільське населення, виробляється сільськогосподарська продукція. Ця категорія відображає найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності сільської місцевості. За змістом сільська територія є ширшим поняттям, ніж сільська місцевість, що узагальнює найбільш суттєві ознаки конкретних місць, на яких здійснюється ведення сільського господарства. Сільську територію слід визначати як просторову земельну цілісність із відповідними ресурсами та сільською поселенською мережею, мешканці якої постійно проживають у межах сільських поселень, здійснюють сільськогосподарське виробництво та необхідну для існування села господарську й управлінську діяльність

Автор	Визначення
В.П.Славов О.В. Коваленко [17]	Економічно-екологічна категорія, регіонально-територіальне утворення зі специфічними соціально-економічними, природно-кліматичними умовами, де економічно та екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь
О.М. Кульганік [18, с. 5]	Як територіально-просторовий комплекс, що включає землі сільсько-господарського та несільськогосподарського призначення, природно-заповідного фонду; містить ресурсний потенціал; поєднує сукупність сільських населених пунктів, де зосереджена адміністративно-управлінська, виробничо-економічна, соціально-культурна діяльність. До невід'ємних складових сільських територій віднесено поселенську мережу, органи місцевого самоврядування, людський потенціал, виробничо-господарську та соціальну сферу, екологізацію життєдіяльності населення
М.Й. Малік [19, с. 53]	Сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну (виробництво, переробка, реалізація) приналежність сільськогосподарської продукції
Л.М.Фільштейн [20, с. 5]	Сільський регіон — соціально та економічно збалансована система, яка за сукупністю компонентів характеризується єдністю взаємопов'язаних складових, цілісністю та комплексністю в межах функціонування національної економіки. У контексті дослідження цей термін використовується як альтернативна категорія сільський район. Автор наголошує, що найважливішою характеристикою останнього є цілісність, яка полягає в єдності природних, географічних, соціально-економічних, фінансових, демографічних та інших умов розвитку.
Авторське визначення	Сільська територія (регіон) — еколого-економічна система, для якої характерні просторові параметри і відповідний природно-ресурсний потенціал, включає сільськогосподарські і несільськогосподарські землі, населені пункти, виробництво, інфраструктуру і має певний рівень збалансованості

Автори цієї статті запропонували категорію «сільські території» трактувати як еколого-економічну систему, для якої характерні просторові параметри і відповідний природно-ресурсний потенціал, яка включає сільськогосподарські і несільськогосподарські землі, населені пункти, виробництво, інфраструктуру й має певний рівень збалансованості.

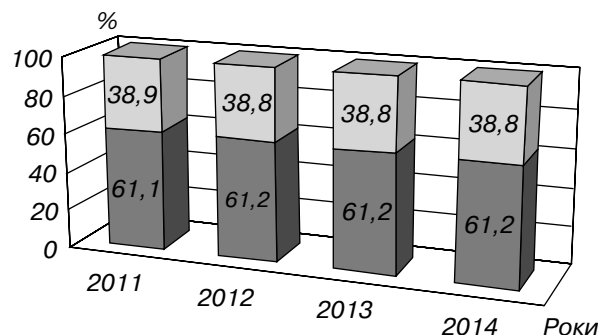
У Законі України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» до сільської віднесено територію, на якій частка населення в його загальній чисельності перевищує 15–50% [20]. Сільська територія — це територія, на якій частка сільського населення в його загальній чисельності перевищує 15–50%. Сільська територія поділяється на: чітко виражену сільську місцевість — частка сільського населення в його загальній чисельності перевищує 50%; сільську місцевість — частка сільського населення становить 15–50% чисельності всіх жителів.

Відповідно, Херсонську область можна віднести до сільської території (регіону),

оскільки кількість сільського населення в ній у середньому становить 38,8% (рис. 1).

З діаграми видно, що Херсонська область належить до сільської території або конкретніше — до сільського регіону, оскільки сільське населення в ній складає близько 40%. Як і кожна сільська територія, територія Херсонського регіону характеризується еколого-економічною незбалансованістю. Проблема збалансованого еколого-економічного розвитку сільських регіонів посідає одне з перших місць серед проблем економічного розвитку територіально-виробничого комплексу.

Це зумовлено тим, що зі зростанням суспільного виробництва, трансформацією економіки на ринкові умови господарювання можливе істотне збільшення екстенсивності та інтенсивності матеріально-енергетичних потоків між економічною та екологічною підсистемами регіону. Особливо це важливо для великих промислових центрів, де вже тепер сукупне техногенне навантаження на довкілля перевищує її можливості в розсіюванні, централізації та

	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
■ Сільське населення	665,4	662,5	659,5	656,2
■ Міське населення	1088,2	1083,4	1078,2	1072,5

Рис. 1. Динаміка населення Херсонської області, зайнятого в аграрній галузі економіки (2011–2014 рр.)

Джерело: сформовано автором за даними статистичного щорічника Херсонської області, 2013 рік.

поглинанні шкідливих відходів, викидів і стоків, а також у відтворенні природно-ресурсного потенціалу. Тому виникає необхідність організувати таку систему господарювання на цій території, яка будувала б стратегію свого розвитку, виходячи з порівняння антропогенного впливу на природу з її стійкістю до цих дій [22, с. 15–16].

Важливим кроком у пошуку ефективних механізмів сприяння сталому розвитку сільських територій і регіонів є визначення вузлових проблем розвитку й напрацювання необхідних заходів соціально-економічного, правового й адміністративного змісту, які дали б можливість вивести сільські території на якісно новий рівень розвитку, комплексно вирішити економічні, соціальні й екологічні проблеми сільської місцевості при обов'язковій умові збереження природно-ресурсного й культурного потенціалу сільських територій. Отже, основними напрямками вирішення окреслених проблем у розрізі складових сталого розвитку сільських територій є:

1. Удосконалення нормативно-правового забезпечення (державне регулювання сталого розвитку сільських територій потребує відповідної нормативно-правової бази, спрямованої на розв'язання соціальних, економічних та екологічних проблем сільських територій).

2. Фінансове забезпечення (розширення доступу до субсидованих кредитів на розвиток альтернативних видів діяльності в сільській місцевості, створення системи грантового заохочення ініціатив сільських громад з благоустрою сільських поселень, збереження місцевого культурного й історичного надбання).

3. Наукове й кадрове забезпечення (реалізація освітніх програм підготовки фахівців у контексті сталого розвитку сільських територій, поглиблення наукових досліджень сталого розвитку сільських територій).

4. Інформаційне забезпечення (підвищення доступу до статистичної інформації й проведення додаткових статистичних обстежень).

5. Упровадження інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво.

6. Відновлення або створення необхідної інфраструктури в межах сільських територій, а також поза їхніми межами.

ВИСНОВКИ

Реалізація концепції сталого розвитку сільських територій дасть можливість не лише вирішити найбільш нагальні економічні й соціальні проблеми українського села, а й зробити дієві кроки у відтворенні природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Перспектива розвитку сільських територій в Україні та перехід їх на шлях сталого розвитку вирішальною мірою залежить від можливого рівня розвитку сільського господарства та підтримки державою цього процесу. А вже від рівня розвитку економіки сільських територій залежатиме й рівень вирішення соціальних проблем, а також рівень їх екології та збереженості і поліпшення їхнього природно-ресурсного потенціалу. Перспективний розвиток сільського господарства як основи економіки села та розвитку сільських територій потребує виваженої пріоритетизації інноваційних організаційно-правових форм господарювання в цій сфері та відповідної політики держави

з метою уникнення небажаних економічних, екологічних та соціальних наслідків на селі через можливу латифундизацію та монополізацію ресурсного потенціалу (в тому числі земельних і водних ресурсів) та продовольчих ринків агрохолдингами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Малиновський А.С.* Проблеми та перспективи розвитку сільських територій Житомирщини / А.С. Малиновський, Д.О. Підгородецький. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.studfiles.ru>.
2. *Косодій Р.П.* Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р.П. Косодій // Економіка АПК. — 2009. — № 4 (174). — С. 132–137.
3. *Губені Ю.Е.* Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю.Е. Губені // Економіка України. — 2007. — № 4 (545). — С. 62–70.
4. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / За ред. П.Т. Саблука. — К. ІАЕ УААН, 2000. — 475 с.
5. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: [У 2 т.] / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський та ін. — К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. — Т.1.: Потенціал сільського сектора. — 396 с.
6. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матер. до Сьомих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 9–10 листоп. 2005 р., Київ. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 83 с.
7. *Смушак М.В.* Організація системного розвитку сільських територій регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.В. Смушак. — Ужгород, 2009. — 20 с.
8. *Прокопа І.В.* Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. — 2005. — № 11 (133). — С. 48–51.
9. *Гончаренко І.В.* Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми території та практики: монографія / І.В. Гончаренко; НАН України, Ін-т регіон. дослід. — Львів, 2009. — 370 с.
10. *Фільтенштейн Л.М.* Соціально-економічний розвиток сільських регіонів України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л.М. Фільтенштейн. — Запоріжжя, 2010. — 20 с.
11. *Мельник С.І.* Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села: монографія / С.І. Мельник. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 428 с.
12. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук. — Сьомі річні збори Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 2005. — 19 с.
13. *Трегобчук В.М.* Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій / В.М. Трегобчук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Сьомі річні збори Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 9–10 лист. 2005 р. — С. 69–76.
14. *Павлов О.І.* Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія / О.І. Павлов. — Одеса: Астропринт, 2006. — С. 31.
15. *Ключник А.В.* Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія / А.В. Ключник — Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. — 468 с.
16. *Белевят О.А.* Соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 економіка та управління національним господарством. — Миколаїв, 2012 — 20 с.
17. *Славов В.П.* Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В.П. Славов, О.В. Коваленко // Вісн. Аграр. науки. — 2007. — № 9. — С. 68 — 71.
18. *Кульганік О.М.* Формування системи соціально-економічного розвитку сільських територій: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.М. Кульганік. — К., 2010. — 21 с.
19. *Малік М.Й.* До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 51–58.
20. Закон України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» № 7334 від 07.04.2005. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua>.
21. *Осіпов В.А.* Еколого-збалансований розвиток територіальних, соціально-економічних систем (заключний) / В.А. Осіпов, А.Ю. Жулавський // Звіт про наук.-дослід. роботу. — Суми, Сум. держ. ч, 2010. — С. 87.